

Promjene socijalno-ekonomske strukture poljoprivrede i sela u svjetlu novijih podataka

Svetozar Livada

Ovaj napis sadrži interpretaciju preliminarnih rezultata popisa poljoprivrednih gospodarstava, što ga je proveo Savezni zavod za statistiku u aprilu i maju 1969. godine. Međutim, kako rezultati popisa pokazuju neke kvalitativno nove tendencije razvoja u našoj agrarnoj strukturi, smatrali smo da je potrebno cjelovitije pristupiti ovoj problematici. Zbog toga smo napis podijelili u tri posebne ali povezane cjeline: 1) osnovne tendencije promjena u selu i poljoprivredi do 1960/61, 2) uporedni pokazatelji popisa individualnih poljoprivrednih gospodarstava 1960. i 1969, i 3) tendencije razvoja društvenog sektora.

1. OSNOVNE TENDENCIJE PROMJENA U SELU I POLJOPRIVREDI DO 1960/61. godine

Prije rata poljoprivredno stanovništvo počelo se apsolutno smanjivati jedino na dva područja: u Sloveniji između 1880. i 1890. godine, i u Hrvatskoj između 1931. i 1940. godine. Međutim, već prvi poratni popis stanovništva (obavljen 1948. godine) pokazao je za cijelu zemlju smanjenje poljoprivrednog stanovništva. U razdoblju 1948—1953. došlo je i do smanjenja poljoprivrednog stanovništva na području Bosne i Hercegovine te Crne Gore, gdje se inače broj stanovništva ranije povećavao. Stopa relativnog smanjenja poljoprivrednog stanovništva u ukupnom u tom je razdoblju bila najveća u Sloveniji — 17,1 promil, zatim Hrvatskoj — 14,6, Bosni i Hercegovini — 13,2 i Crnoj Gori — 12,0 promila.

Do apsolutnog povećanja broja poljoprivrednog stanovništva u to vrijeme je došlo samo u Makedoniji i Srbiji.

U razdoblju 1953—1961. godine prosječno godišnje smanjenje poljoprivrednog stanovništva u ukupnom iznosilo je 129.125 ili 13,1 promil. Stope smanjenja po pojedinim područjima u ovom razdoblju bile su slijedeće: u Sloveniji 24,7 promila, u Hrvatskoj 22,8 promila, u Crnoj Gori 16,5 promila, Makedoniji 15,8 promila, Vojvodini 12,8 promila, užem području Srbije 11,4 promila, Srbiji ukupno 9,1 promil, a najmanje u Bosni -7,4 promila. Jedino je na Kosovu poljoprivredno stanovništvo apsolutno raslo, i to po stopi od 8,0 promila. Transfer

poljoprivrednika u nepoljoprivredne djelatnosti za poratni je period procijenjen na 2.848.000 stanovnika.

Taj je transfer imao odlučne posljedice u svim sferama života u zemlji, a u selu posebno. Gotovo svi vitalni pokazatelji stanovništva, kako ukupnog tako i seoskog, pokazuju značajne izmjene. Opao je fertilitet, natalitet, moralitet, pa i prirodni priraštaj. Osobito je pao moralitet dojenčadi. Bitno se promijenila opća i obrazovna struktura seoske populacije. Mijenja se ishrana, higijena i zdravstvo; mijenjaju se institucionalne karakteristike sela; dolazi do brze diferencijacije sela i seljaštva.

Prema popisu poljoprivrede 1960. godine, imali smo slijedeću strukturu gospodarstava: čisto poljoprivrednih domaćinstava bilo je — 1.533.329 ili 58,6%, a ona su držala ukupno 7.559.280 ha ukupnih površina ili 68,1% zemlje; mješovitih je bilo 874.089 ili 33,4%, a držala su 3.197.259 ha zemlje ili 28,8%; poljoprivrednih gospodarstava bez aktivne radne snage bilo je 76.223 ili 2,6%, a držala su 149.846 ha ili 1,3% ukupnih površina. Istovremeno u selu nije bio beznačajan ni broj nepoljoprivrednih gospodarstava, kojih je u ukupnoj masi gospodarstava bilo 143.462 ili 5,5%, a držala su 201.615 ha ili 1,8% ukupnih površina.

Evo još nekih promjena koje su vidljive u selu: povećava se socijalna i prostorna pokretljivost seoske populacije, mijenjaju se porodični odnosi, opada broj ranih brakova, što je jedan vid planiranja porodice, mijenjaju se odnosi roditelja i djece, starijih i mlađih.

Patrijarhalne strukture seoskog društva se ruše, a nastaju nove institucije i odnosi. To je osobito značajno u zemljišno-vlasničkim odnosima, gdje je pojava društvenog sektora imala odlučujuće značenje. Porodično se gospodarstvo transformira proizvodno i potrošački. Smanjuje se prosječan broj članova po domaćinstvu. Tako se npr. prosječni broj članova poljoprivrednih domaćinstava smanjio od 5,4 u 1931. godini, na 4,6 u 1961. godini. Mješovita domaćinstva su 1960. godine u prosjeku imala najveći broj članova - 4,9, što dokazuje da brojne porodice na malom porodičnom posjedu ne mogu živjeti samo od zemlje. Najveći broj zaposlenih u stvari dolazi iz kategorije sitnijih gospodarstava, a to smanjuje pritisak na zemlju.

Sve je manji broj naselja čistih poljoprivrednika, a tipična stočarska naselja gotovo izumiru. Stanovnici se koncentriraju u veća seoska naselja s izrazitijom podjelom rada, dinamičnijim životom i većim brojem institucija. Javljaju se i seoska naselja s razvijenom infrastrukturom i tendencijom povećanja središnjih funkcija.

U poljoprivredi prevladavaju stariji kontingenti radnog stanovništva. Pri tome je sve veće učešće žena, dok se muška radna snaga pretežno zapošljava izvan poljoprivrede. U nekim seoskim područjima prirodni priraštaj stanovništva znatno je manji od onoga u gradskim sredinama.

Mijenjaju se stavovi seljaštva prema zemlji, proizvodnji i potrošnji, mijenjaju se običaji, navike, aspiracije stanovnika.

U ovim promjenama veliku ulogu imaju poludeagrarizirani stanovnici sela: radnici-seljaci, zatim sve brojnija seoska inteligencija i potomci sa sela koji su otišli u grad.

Ovaj kompleks promjena susrećemo pod različitim terminima, kao npr. proces dezintegracije sela, deagrarizacije, transformacije, modernizacije, tranzicije, diferencijacije, raslojavanja, prestrukturacija, urbanizacija itd. U osnovi, riječ je o procesu minorizacije seljaštva i poljoprivrednika i njegovim popratnim pojavama.

Kao kulturno-historijska kategorija, selo i seljaštvo dobiva novu dimenziju. Nestaje „historijske patine“ (Lenjin), prevazilazi se „idiotizam seoskog zanimanja“ (Marx), dojučerašnji „barbarin izvan društvenog života“ (Marx) počinje participirati u globalnim htijenjima društva.

Ovi procesi odvijaju se i danas sa različitim intenzitetom u prostoru i vremenu, pa ćemo na to pokušati posebno upozoriti na osnovu novijih pokazatelja.

2. USPOREDBA PODATAKA POPISA POLJOPRIVREDE 1960. i 1969.

U popisu 1969. godine primijenjena je ista definicija gospodarstva kao i u 1960. U prvoj fazi popisano je 467.000 individualnih poljoprivrednih gospodarstava ili 18% od ukupnog broja. U drugoj fazi popisano je 64.000 ili 2,5% gospodarstava. Na području Makedonije popis je bio sveobuhvatan.

Istovremeno, popisana su sva društvena poljoprivredna gospodarstva, kao i ostale poljoprivredne organizacije koje se bave poljoprivrednom proizvodnjom i izvršenjem poljoprivrednih usluga, uključujući i poljoprivredne zadruge.

Tabela 1

Broj individualnih poljoprivrednih gospodarstava

	1960.	1969.	+ povećanje - smanjenje	Indeks 1960 = 100
SFRJ	2.618	2.634	+ 16.000	100,6
Bosna i Hercegovina	455	513	+ 58.000	112,7
Crna Gora	65	64	- 1.000	98,5
Hrvatska	653	616	- 37.000	94,3
Makedonija	157	161	+ 4.000	102,5
Slovenija	195	183	- 12.000	93,8
Srbija	1.093	1.097	+ 4.000	100,4
Uže područje	683	698	+ 15.000	102,3
Vojvodina	308	288	- 20.000	93,5
Kosovo	103	111	+ 8.000	107,8

Izvor: Radni dokument br. 31 (str. 13) Saveznog zavoda za statistiku, Prvi rezultati popisa poljoprivrednih gazdinstava 1969.

Broj individualnih gospodarstava povećao se za oko 16.000 ili 0,6% u odnosu na 1960. godinu.¹ Međutim, broj gospodarstava je manji: u Vojvodini za 6,5%, Sloveniji za 6,2%, Hrvatskoj za 5,7% i Crnoj Gori za 1,5%. S druge strane, u drugim nerazvijenim područjima zabilježeno je osjetno povećanje broja gospodarstava. U Bosni i Hercegovini ono iznosi 12,7%, u Kosovu 7,8%, Makedoniji 2,5% i užoj Srbiji 2,3%.

Nema sumnje da se broj gospodarstava povećao prvenstveno diobom posjeda. To istovremeno znači usitnjavanje posjeda i povećanje broja parcela.

¹ Broj individualnih poljoprivrednih gospodarstava u nas je u prošlosti, za zemlju kao cjelinu, stalno rastao. Tako ih je, prema nekim procjenama, 1900. bilo 1.380 tisuća, 1931. g. 2.069 tisuća, 1949. g. 2.605 tisuća, 1960. g. 2.618 tisuća. Tek je u razvijenim područjima poslije rata došlo do smanjenja broja gospodarstava: Tako ih je u Hrvatskoj 1949. g. bilo 670 tisuća, a 1960. g. 656 tisuća. Kretanje broja gospodarstava svakako je veoma značajan indikator mijenjanja agrarne strukture i implicira širok dijapazon socijalno-ekonomskih posljedica.

Na osnovu smanjenja broja stanovništva koje živi na gospodarstvu, te kretanja broja zaposlenih u nepoljoprivrednim djelatnostima, broj poljoprivrednog stanovništva može se otprilike procijeniti na oko 45%.

Tabela 2

Stanovništvo na individualnim poljoprivrednim gospodarstvima 1969.

	Ukupan broj stanovnika u 000			Indeks 1960 = 100
	1960.	1969.	+ povećanje - smanjenje	
SFRJ	12.509	12.084	- 506	96,0
Bosna i Hercegovina	2.503	2.706	+ 203	108,1
Crna Gora	339	309	- 30	91,1
Hrvatska	2.775	2.498	- 277	90,0
Makedonija	947	882	- 65	93,1
Slovenija	822	739	- 83	89,9
Srbija	5.204	4.950	- 254	95,1
Uže područje	3.325	3.118	- 207	93,8
Vojvodina	1.124	995	- 129	88,5
Kosovo	755	837	+ 82	110,9

Izvor: Radni dokumenat 31, str. 15, SZS.

Ukupno se stanovništvo na gospodarstvima smanjilo za 506.000 ili 4%. Samo na Kosovu i u Bosni i Hercegovini imamo osjetno povećanje broja stanovnika na gospodarstvima.² Apsolutno najveće smanjenje stanovništva na gospodarstvima imamo u Hrvatskoj, a zatim Srbiji. Relativno najveće smanjenje je u Vojvodini. Proces deagrarizacije se dakle najintenzivnije odvijao u našim najrazvijenijim područjima. Ovdje je razvijenija industrija i ostale nepoljoprivredne djelatnosti, pa su i mogućnosti za zapošljavanje poljoprivredne radne snage veće.

Tabela 3

Prosječna površina individualnih poljoprivrednih gospodarstava 1960. i 1969.

	Prosječna površina po gospodarstvu u ha		Prosječna površina oranica i vrtova po gospodarstvu u ha	
	1960.	1969.	1960.	1969.
SFRJ	4,24	3,80	2,04	1,87
Bosna i Hercegovina	3,86	3,22	1,76	1,46
Crna Gora	5,32	4,23	0,34	0,56
Hrvatska	3,60	3,31	1,68	1,69
Makedonija	3,54	2,53	2,41	1,76
Slovenija	6,76	6,25	1,27	1,33
Srbija	4,37	4,09	2,54	2,34
Uže područje	4,78	4,55	2,30	2,15
Vojvodina	3,51	3,30	3,19	3,00
Kosovo	4,23	3,31	2,19	1,79

Izvor: Radni dokumenat br. 31, str. 17, SZS.

² Može se stoga pretpostaviti da je na ovim područjima došlo i do povećanja broja poljoprivrednog stanovništva, tj. onog stanovništva koje živi isključivo od zemljišnog posjeda.

Ukupne poljoprivredne površine individualnog sektora smanjene su za oko 800 tisuća hektara, za koliko se otprilike povećao društveni sektor. Zbog toga je došlo do smanjenja prosječne veličine individualnog posjeda od 4,24 na 3,80 ha ukupnih površina. Oranične površine u individualnom sektoru smanjile su se za 400 tisuća hektara ili za 8%.

Uostalom, pogledajmo detaljnije podatke o strukturi gospodarstava prema veličini.

Tabela 4

Posjedovna struktura individualnih gospodarstava

Grupe gospodar. prema veličini posjeda	S t r u k t u r a				+povećanje (—smanjenje) gospodar.	+povećanje (—smanjenje) površina
	broj gospodar.		površina			
	1960.	1969	1960	1969.		
Ukupno	100	100	100	100	100	100
Do 1 ha	18,0	21,3	2,0	2,7	+3,3	+0,7
1— 2	17,1	17,7	6,0	6,9	+0,6	+0,9
2— 3	15,0	15,3	8,9	10,1	+0,3	+1,2
3— 4	11,7	11,1	9,7	10,2	—0,6	+0,5
4— 5	9,6	9,2	10,2	10,8	—0,4	+0,6
5— 8	16,1	14,8	23,9	24,5	—1,3	+0,6
8—10	5,4	4,9	11,5	11,6	—0,5	+0,1
Preko 10 ha	7,1	5,7	27,8	23,2	—1,4	—4,6

Izvor: Radni dokument br. 31, str. 14, Savezni zavod za statistiku.

Kao što se vidi, došlo je do znatnog povećanja broja posjeda do tri, a naročito do jedan hektar. Posjeda do 1 ha bilo je 1969. godine za 4,1% više. Broj gospodarstava do 3 ha veći je u 1969. za 4,2%, a učešće njihovih površina za 2,8%. Istovremeno, smanjio se broj gospodarstava u kategoriji od 3—5 ha za 1%, a relativno učešće njihovih površina povećalo se za 1,3%. Do smanjenja broja gospodarstava u stvari je došlo u svim posjedovnim kategorijama iznad 3 ha. Učešće posjeda preko 10 ha u ukupnom broju relativno je manje za oko jednu petinu, onih sa 5—8 ha za oko 7%. Sitna gospodarstva do 3 ha, kojih ima 54%, drže tačno jednu petinu površina. Gospodarstva sa 3—5 ha, a ima ih oko jedne petine, raspolažu s 21% površina, a ona iznad 5 ha, kojih je jedna četvrtina, s 59% površina.

Poblje, broj gospodarstava iznad 10 ha (ova kategorija je svakako interesantna za izdvajanje) u ukupnom se broju smanjio od 7,1% na 5,7%, a zemljišni fond od 27,8% na 23,2%.

Usitnjavanje individualnog posjeda karakteristično je u Bosni i Hercegovini, Makedoniji i Kosovu, a najmanje je u Vojvodini i Hrvatskoj. U Hrvatskoj i Vojvodini povećao se jedino broj gospodarstava u kategoriji do 1 ha.

Vrijedno je istaknuti da je došlo da smanjenja međuseljačkog zakupa zemlje, i to za oko 70% u odnosu na 1960. g. Time je zakup praktično sveden na beznačajne razmjere. Naime, samo 2% oranične površine bilo je pod zakupom, u kojem je učestvovalo oko 100.000 gospodarstava ili svega 4% od ukupnog

broja. Zakup je najrazvijeniji u Makedoniji (zemlju je zakupljivalo 12% gospodarstava), te u Sloveniji (10%). Najveće smanjenje zakupa desilo se u Bosni i Hercegovini. O uzročima ovakvih promjena u zakupu teško je preciznije govoriti.

Tabela 5

Stalno zaposleni članovi gospodarstva

	Broj stalno zaposlenih članova izvan gospodarstva u tisućama		Broj gospodarstava sa zaposlenim izvan gospodarstva u tisućama		Indeks 1960 = 100		% od ukupnog broja gospodarstava 1969.
					broj članova	broj gospodarstava	
SFRJ	1.306	1.449	1.018	1.161	110,9	114,0	43,2
Bosna i Hercegovina	244	290	194	248	118,8	127,6	48,3
Crna Gora	26	30	22	24	111,1	109,1	37,5
Hrvatska	351	368	268	277	105,1	103,4	45,0
Makedonija	94	92	71	87	97,9	122,5	54,0
Slovenija	139	147	96	100	105,8	104,2	54,6
Srbija	452	522	367	425	115,5	115,8	38,7
Uže područje	261	302	318	263	115,7	120,6	37,7
Vojvodina	142	160	112	113	112,7	100,9	39,2
Kosovo	49	59	37	48	120,4	129,7	43,2

Izvor: Radni dokument br. 31, SZS.

Iz gornjih podataka vidi se da se povećao broj tzv. mješovitih domaćinstava — gospodarstava, kao i radnika-seljaka, što svakako ima dalekosežne posljedice na transformaciju sela.

Broj gospodarstava sa zaposlenim članovima povećao se i u onim sredinama gdje se mješovito zanimanje ranije pojavilo (Slovenija, Vojvodina i Hrvatska). Treba spomenuti da su neki mislili da će se njihov broj smanjiti, pa se s tim u vezi javljala i ideja o potrebi opredjeljenja seljaka-radnika: za zemljišni posjed ili radno mjesto. Ovi podaci ukazuju na opasnost od takvih rješenja, budući da ona ne vode računa o stvarnim uzrocima nastanka i održanja mješovitih gospodarstava.

Ukupan broj članova zaposlenih izvan gospodarstva u 1969. g. veći je za 143.000 ili za oko 11%, a broj gospodarstava s 1 ili više članova u stalnom radnom odnosu izvan gospodarstva, povećan je za 143.000 ili za 14%. Učešće mješovitih u ukupnom broju gospodarstava povećalo se od 39% u 1969. na 44% u 1969. godini.

Najveći je relativni porast broja mješovitih gospodarstava i seljaka-radnika na Kosovu (20,4% odnosno 29,7%) te, u Bosni i Hercegovini (18,8% odnosno 27,6%). Do smanjenja broja zaposlenih izvan gospodarstva došlo je jedino u Makedoniji.

Neki prethodni podaci mogli bi, izolirani za sebe, uputiti na zaključak o eventualnom osiromašenju sela. Međutim, sudeći prema broju elektrificiranih

poljoprivrednih gospodarstava, povećanju stambenog prostora u selu, te povećanju mehaničke pogonske snage na individualnom gospodarstvu (što je istovremeno i indikator proizvodne snage), napredak u standardu sela je očevidan. U 1969. g. broj elektrificiranih poljoprivrednih gospodarstava bio je veći za 900.000 ili za 86% u odnosu na 1960. g. Broj elektrificiranih gospodarstava na Kosovu povećao se za 4 puta, u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj za 3,6 puta, Crnoj Gori 2,8 puta, te užem području Srbije preko 2,4 puta.

Tabela 6

Elektrifikacija na individualnim poljoprivrednim gospodarstvima

	Broj gospodarstava sa električnim osvjetljenjem u tisućama		Indeks 1960. = 100	% elektrificiranih gospodarstava u 1969.
	1960.	1969.		
SFRJ	1.040	1.940	186,5	73,6
Bosna i Hercegovina	69	251	363,8	48,9
Crna Gora	13	37	284,6	57,8
Hrvatska	309	497	160,8	80,7
Makedonija	75	134	178,7	83,2
Slovenija	157	170	109,0	92,3
Srbija	418	851	203,6	77,6
Uže područje	221	547	247,5	78,4
Vojvodina	183	252	137,7	87,5
Kosovo	13	52	400,0	46,8

Izvor: Radni dokumenat 31, str. 16, SZS.

Stambene površine što su na raspolaganju stanovnika koji žive na zemljišnom posjedu, povećale su se od 106,9 na 122,3 miliona m², ili za 14%. Prosječna stambena površina po 1 stanovniku povećala se od 8,5 na 10,1 m². Relativno je najveće povećanje stambenog prostora u Bosni i Hercegovini, a najmanje u Vojvodini. Međutim, na jednog stanovnika u Vojvodini i sada ima dva puta više stambenog prostora nego na onoga u Bosni i Hercegovini.

Tabela 7

Stambena izgradnja na individualnim poljoprivrednim gospodarstvima

	Površina prostorija za stanovanje u milijunima m ²			Površina prostorija za stanovanje na 1 stanovnika u m ²	
	1960.	1969.		1960.	1969.
SFRJ	106,9	122,3	114	8,5	10,1
Bosna i Hercegovina	13,9	19,4	140	5,6	7,2
Crna Gora	2,5	2,7	111	7,4	9,0
Hrvatska	25,8	28,3	110	9,3	11,3
Makedonija	6,2	7,0	113	6,6	8,0
Slovenija	9,1	10,1	111	11,1	13,7
Srbija	49,3	54,6	111	9,5	11,0
Uže područje	30,8	34,8	113	9,3	11,2
Vojvodina	13,6	14,4	105	12,2	14,5
Kosovo	4,7	5,3	111	6,4	6,4

Izvor: Radni dokumenat br. 31, str. 16, SZS.

Što se tiče opremljenosti, 12% gospodarstava ima jedno ili više mehaničkih sredstava za rad. Razlike od područja do područja su veoma velike. Dok u Sloveniji svako drugo gospodarstvo ima jedno ili više sredstava s mehaničkom pogonskom energijom, u Srbiji to ima svako deseto, Bosni i Hercegovini svako trideseto, a na Kosovu svako šezdeseto gospodarstvo.

Tabela 8

Snabdjevenost mehaničkim pogonskim sredstvima individualnih poljoprivrednih gospodarstava u 1969. godini

Gospodarstva s mehaničkom pogonskom snagom		
	broj gospodarstava	% od ukupnog broja gospodarstava
SFRJ	313.705	12,0
Bosna i Hercegovina	15.247	3,0
Crna Gora	2.235	3,5
Hrvatska	80.840	13,1
Makedonija	6.916	4,3
Slovenija	93.264	51,0
Srbija	115.023	10,5
Uže područje	62.852	9,0
Vojvodina	50.528	18,0
Kosovo	1.643	1,5

Izvor: Radni dokumenat br. 31, str. 17, SZS.

3 TENDENCIJE RAZVOJA DRUŠTVENOG SEKTORA

Zbog ograničenog prostora istaknut ćemo samo nekoliko pokazatelja o razvoju društvenog sektora od 1960. do 1969. godine.

Zemljišni fond društvenih organizacija u poljoprivredi je u posljednjih devet godina proširen za preko 800.000 ha poljoprivrednih površina. Istovremeno je izvršena velika koncentracija zemljišta i proizvodnih sredstava. Ukupan broj društvenih organizacija u poljoprivredi smanjio se za oko tri puta, tj. od 6.087 u 1959. na 2.155 u 1969. Broj poljoprivrednih kombinata i dobara smanjio se u istom razdoblju od 559 na 286, poljoprivrednih zadruga od 5.049 na 1.371, a neznatno se povećao broj ostalih organizacija (od 479 na 498). Prosječna veličina posjeda po jednoj poljoprivrednoj organizaciji društvenog sektora 1960. iznosila je 197 ha; u 1968. ona iznosi 1.189 ha poljoprivrednih površina.

Petina ukupnog broja gospodarstava, tačnije njih 418, koristi 90% ukupnih površina društvenog sektora. Krajem 1968. godine imali smo 88 društvenih gospodarstava s više od 5.000 ha. Naravno, najveće su koncentracije zemljišta u žitorodnim rajonima — Vojvodini i Slavoniji u kojima je društveni sektor i inače najrazvijeniji. Prosječni posjed kombinata i dobara u Vojvodini povećan je od 1.199 u 1959. godini na 4.963 ha, a u Slavoniji od 1.176 na 6.354 ha. U svjetskim razmjerima, to je relativno velika koncentracija zemljišta. Istovremeno došlo je do podjele rada i proizvodne specijalizacije.

Podignut je tehničko-tehnološki nivo proizvodnje na društvenim gospodarstvima. Broj traktora povećan je za oko 3.000 komada, vučna snaga povećana je od 1 na 1,5 milijuna KS. Potrošnja umjetnih gnojiva po 1 ha povećana je za 200 kg.

Konačno nije bez značaja navesti činjenicu da je u 1960. godini na 318.818 ili 43%⁰ usjevnih površina vršena gnojidba avionima, a žetva pšenice u potpunosti se obavlja kombajnima. Umjetnom kišom navodnjava se preko 52.000 hektara. Poboljšava se i kvalifikaciona struktura zaposlenih. Broj agronoma, veterinarara i ekonomista u 1968. bio je za tri puta veći nego u 1959. Od ukupno 148.750 zaposlenih u društvenoj poljoprivredi, s fakultetom i visokom školom bilo je 31. XII 1968. godine 6.510 lica, sa srednjom školom 8.438.

Ima još drugih vrijednih podataka o društvenom sektoru, koji svakako zaslužuju detaljniju i kompleksniju analizu, a mi se na njih ovdje nismo mogli osvrnuti.

Summary:

CHANGES IN THE SOCIO-ECONOMIC STRUCTURE OF THE RURAL COMMUNITY AND AGRICULTURE IN THE LIGHT OF MOST RECENT DATA

(Comment on the preliminary figures of the 1969 agricultural census)

A detailed census of socially owned farms and private farms was carried out in spring 1969 on a sample of 20.5 per cent (18% in the first, and 2.5% in the second phase). The data supplied by the census can now be compared with those obtained from the last (and complete) census carried out in 1960.

The author of the article deals with the most notable changes which, as indicated by the data obtained, have taken place in the socio-economic structure of agriculture and the rural community in this country.

The total area of the social sector has increased considerably: by more than 800,000 hectares of arable land. Socially owned farms continue growing in size and there is a marked tendency towards a vertical integration with the processing industry. From 1960 till 1968 the average area of land controlled by the social sector increased from 197 to 1,189 hectares. At present, 418 socially owned farms (or 20% of the total number), which possess more than 1,000 hectares, control more than 90% of the total area owned by the social sector of agriculture. During the same period the number of agronomists, lawyers, veterinary surgeons and economists employed on social farms increased three times; the total number of tractors increased by more than 3,000; etc.

In comparison with 1960 the number of private farms increased only slightly (1960 — 2,616,000; 1969 — 2,643,000), with developed regions showing a decrease and undeveloped ones an increase. However, due to the growth of socially owned lands, the average area of private farms decreased from 4.2 hectares in 1960 to 3.8 hectares in 1969. There was a marked increase in the number of farms of up to 2 hectares, and especially of those of up to 1 hectare (20%), while the number of farms of more than 10 hectares went down by about one fifth. At the same time, the number of inhabitants living on private farms decreased by about 500,000 or 4%.

While the data on the structure of property indicate an adverse trend, those on the living standards of the inhabitants living on private farms show a major advancement. For instance, accommodation facilities expanded by more than 15,000,000 square metres, which means by more than 1.5 square metre per capita. During the same period 900,000 households introduced electrical lighting, which means that 73.6% of the private farms are now electrified. This is primarily due to the growing number of mixed farms (which increased by 14%) and farmers/workers (an increase of 13%). Yugoslavs living on private farms are becoming increasingly dependent on income earned in non-agricultural activities, farming becoming less and less an important source of income.

Emphasizing the great regional differences which mark the current transformation of the rural community, the author warns against certain adverse affects that may arise from this uneven development.

Резюме:

ПЕРЕМЕНЫ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СТРУКТУРЫ СЕЛА И СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА ПО БОЛЕЕ НОВЫМ ДАННЫМ

(Комментарий к предварительным результатам переписи сельского хозяйства 1969 г.)

Весной 1969 г. у нас произведена всеобъемлющая перепись сельскохозяйственных хозяйств на образце в 20,5% (18% в первой и 2,5% во второй фазах). В настоящее время когда мы располагаем этими данными в возможности их сравнивать с данными последней (но комплектной) переписи из 1960. года.

Автор этой статьи приводит и комментирует самые заметные перемены которые, судя по этим данным, случились в социально-экономической структуре сельского хозяйства и села в нашей стране.

Поверхности общественного сектора значительно увеличились — свыше 800.000 га сельскохозяйственных поверхностей. Общественные сельскохозяйственные хозяйства все более увеличиваются и являются сильные тенденции вертикальной интеграции с перерабатывающей промышленностью. С 1960 г. по 1968 г. количество земли в среднем, которым располагает одно общественное хозяйство, увеличилось в среднем с 197 на 1.189 га. В настоящее время 418 общественных хозяйств или 20% общего количества, располагают свыше 1.000 га и занимают 90% земельного фонда в общественном секторе сельского хозяйства. Число агрономов, юристов, ветеринаров и экономистов работающих в общественных хозяйствах в этот период трижды увеличилось. Число тракторов на 3.000 шт. и тп.

Число единоличных хозяйств по отношению к 1960 г. незначительно повысилось (1960 — 2.616 тысяч а 1969 г. — 2.634 тысячи), при чем это число понизилось в развитых а увеличилось в неразвитых областях. Однако, из-за расширения общественных поверхностей, величина единоличного имущества в среднем уменьшилась с 4,2 га в 1960 г. на 3,8 га в 1969 г. Значительно повысилось число имуществ до 3 га, а особенно повысилось число имуществ с 1 га (20%). С другой стороны, число имуществ располагающие свыше 10 га понизилось на приблизительно одну пятую. Одновременно понизилось число жителей живущих хозяйствах — на приблизительно 500.000 или 4%.

В то время как данные поясняющие обладающую структуру показали отрицательные тенденции, данные характеризующие уровень жизни жителей в единоличных хозяйствах указывают на крупный прогресс. К примеру приводим следующие случаи: жилищный фонд увеличился свыше 15 миллионов или в среднем на свыше 1,5 м² на одного жителя. В этом периоде 900.000 хозяйств приобрело электрическое освещение и на основании этого показателя в настоящее время 73,6% единоличных хозяйств электрифицировано. Это в первую очередь результат большего числа смешанных хозяйств (их число повысилось на 14%) и крестьян — рабочих (число которых повысилось на 13%). Жители Югославии живущие в единоличных хозяйствах все в большей мере зависят от дохода осуществляемого вне хозяйства, а земля для них является менее значительным источником прибыли.

Автор особенно указывает на значительные региональные различия отражающиеся и в процессе трансформации села и обращает внимание на некоторые последствия истекающие из такого неравномерного развития.